

بررسی سفرنامه موریس دوکوتزبونه روسی: مسافرت به ایران در معیت سفیرکبیر روسیه در سال ۱۸۱۷م.

آزاده حیدری

"مسافرت به ایران به معیت سفیرکبیر روسیه در سال ۱۸۱۷م."، عنوان سفرنامه‌ای است که توسط موریس دوکوتزبونه، فرزند نویسنده بزرگ آلمان، آگوست دوکوتزبونه نگارش شده است. موریس دوکوتزبونه با همراهی سفیرکبیر روسیه همزمان با پادشاهی فتحعلی شاه قاجار و ولیعهدی عباس میرزا به ایران سفر کرده و پس از مراجعتش از ایران با اجازه سفیرکبیر، مشاهدات خود را نگاشته و مدعیست که نگارشاتش مفید و مطابق حقایق است که با چشم خود دیده است. اگر چه در برخی موارد اطلاعات نادرستی درباره آداب و رسوم، اوضاع جغرافیایی و ... ارائه کرده است.^۱

موریس دوکوتزبونه و هیأت همراه، در تاریخ ۷ می ۱۸۱۷م. مطابق ۱۹۶ش. پس از عبور از ایروان و مناطق مختلف ایران، سرانجام به سلطانیه رسیدند و پس از یک سفر ۶ ماهه، در دوم اکتبر همان سال از مسیری که به ایران آمده بودند، گذر کرده و به سمت روسیه حرکت کردند.

موریس که پس از مراجعتش از ایران برای نقشه‌برداری گروزینی (گرجستان - روس) انتخاب شده بود، ظاهراً جایگاه خاصی نزد سفیرکبیر روسیه داشته است و سفیرکبیر هم توجه و التفات خاصی نسبت به او. در هنگام ملاقاتشان با شاه ایران، فتحعلی شاه قاجار، سفیرکبیر در معرفی موریس می‌گوید: «این جوانیست که دور عالم را گردش کرده و فعلاً برای شرفیابی به ایران آمده است.» (ص ۱۶۷-۱۶۸) موریس هم در انتهای شرح سفر خود به طور اختصاصی از حسن خلق و کمک‌ها و مساعدتهای ژنرال، سفیر روسیه تشکر و قدردانی می‌کند.

فتحعلیشاه قاجار نیز، آنطور که در سفرنامه نقل شده است، احترام و توجه خاصی نسبت به سفیرکبیر و

هیأت همراه داشته و به خوبی از آنها پذیرایی و استقبال می کرده و طی مراسم‌های تشریفاتی خاصی با اهدای هدایای گرانبها، آنها را مورد لطف خود قرار می‌داده است. او همچنین حکم کرد که تمامی مخارج حمل و نقل و آذوقه یومیه آنها [موريس و هیأت همراه] به عهده دولت ایران باشد. (ص ۸۱)

موريس و هیأت همراه از طریق ایروان وارد ایران شدند. موريس به شرح و بیان تاریخ ایروان می‌پردازد و ادعا می‌کند که تاریخ ایران از تأسیس و بنای این شهر چیزی نمی‌نویسد. او می‌گوید: «ایرانیان در سند ۱۶۰۴ م. برای دومین بار ایروان را به فرماندهی شاه عباس کبیر پس گرفتند و قلاع نظامیش را تکمیل کردند.» (ص ۷۸-۷۹)

آنها پس از عبور از نخجوان، جلفا و مرند، به شهر تبریز رسیدند و سپس به جهت استراحت و استفاده از آب و هوای مناسبتر به تفریحگاه اوچان سفر کردند. شاهزاده عباس میرزا تا ورود فتحعلیشاه، این محل را برای اقامت آنها تعیین کرده بود. سپس، با عبور از منطقه ترکمانچای به میانج (میانه) سفر کردند. پس از گذر از قافلانکوه و سرچم به زنجان رسیدند و پس از اقامت کوتاهی به سلطانیه عزیمت و بیشترین زمان خود را در آنجا اقامت کردند. در طول مدت اقامتشان، به بازدید از قصر سلطانیه، مساجد قدیمی و مقبره حسین کاشی و همچنین اشیای گرانبهای قصر سلطنتی فتحعلیشاه پرداختند.

موريس، پس از بازدید از قصر سلطنتی فتحعلیشاه می‌نویسد: «پس از مشاهده این تمول بی‌کران قدری به کارها و مشیات الهی دقیق شدم که چقدر خانواده‌ها از تقسیم این ذخائر و خزائن موجود در این اطلاق کوچک ممکن بود خوشبخت شوند ولی تمام در دست کسی است که برای او هیچ مصرفی ندارد.» (ص ۱۹۱)

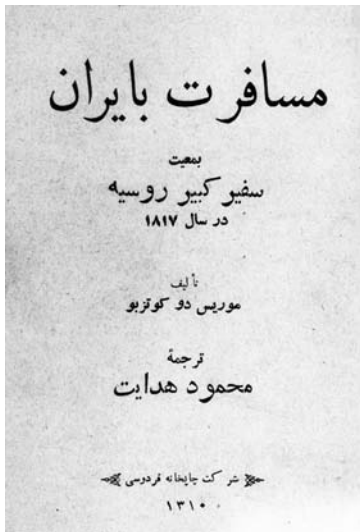
در این سفرنامه، صف‌آرایی مردم جهت استقبال از هیأت روسی و مراسم شرفیابی به حضور فتحعلی‌شاه و سایر مقامات دولتی، میهمانی‌ها و اهدای هدایا و تحفات، و ارسال هدایای سفیر کبیر به فتحعلی‌شاه و ... به کرات ثبت شده است.

او در سفرنامه‌اش به مسائل متنوعی اشاره کرده است. آداب و رسوم، خلق و خوی ایرانیان، خانه‌های آنها، باغ‌ها و بازارها، وسایل حمل و نقل در ایران، قریه‌ها و شهرها و ... از این قبیل است. او همچنین به شخصیت و خصوصیات اخلاقی و ظاهری افرادی همچون عباس میرزا، ولیعهد و خاندانش، شاهزاده عبدالله و فتحعلیشاه اشاره کرده است.

یکی از مهمترین وقایع ثبت شده در سفرنامه موريس، جلسه مناظره بین او (موريس) و میرزا عبدالوهاب وزیر، ملقب به معتمدالدوله (متخلص به نشاط)، با حضور منجم مخصوص و ریاضی‌دان قابل (البته از دید وزیر) در موضوع علم نجوم و منجمی بوده که به شرح آن پرداخته است. (ص ۱۴۹-۱۵۳)

اما به نظر می‌رسد مصالحات و برقراری روابط حسنه ایران با دولت روسیه می‌تواند یکی از عمده اهداف سفر این هیئت روسی به ایران باشد. به طوریکه موريس، قبل از شرح سفر خود به ایران، به جنگ سال ۱۸۰۵ م. بین ایران و روس اشاره کرده است. (ص ۴۹-۵۲)

در ثبات این امر، همین بس که سفیر کبیر، نامه پادشاه خود را شخصاً به دست شاه ایران، فتحعلی‌شاه

قاجار داده و ایراد می‌کند: «امپراطور روسیه سلطان با اقتدار من که نهایت عزم و ثبات را در تحکیم اصول متخذه و احساسات صمیمانه خود دارد، همیشه قدرت و موفقیت اعلیحضرت را خواستار و تثبیت عهد و میثاق مؤدت‌آمیزی را که با توافق آن اعلیحضرت با دولت ایران برقرار نموده خواهانست. چقدر خوشبختم که این بنده برای ابراز احساسات پاک مخدوم خود که خدا را گواه پاکی آن نسبت به ایران می‌گیرم انتخاب شده‌ام.» این بیانات، به زبان ترکی که خوشایند شاه بود، ترجمه و بیان شد. سپس فتحعلیشاه به سفیر امر فرمودند که مقابل تخت روی صندلی بنشینند. آنطور که موريس نوشته است، این افتخاریست که تا حال هیچیک از اروپائیان بدان نائل نگشته بودند.» (ص ۱۶۶) سپس فتحعلیشاه از آنها دعوت به ملاقات و معرفی بیشتر کرد و اظهار داشت که اگر

اعلیحضرت الکساندر به ملاقات من آید، یقیناً از ایشان استقبال خواهم کرد. (ص ۱۶۸)

در انتهای گزارش سفر، موريس به فعالیتهای سیاسی سفیر کبیر روسیه، به طور غیرمستقیم و به قرارداد ۲۷ اوت فی ما بین ایران و روسیه اشاره می‌کند اما مفاد آن را توضیح نمی‌دهد. او می‌نویسد: «سفیر کبیر تمام کارهای خود را به خوبی و جلدی انجام داد و باید گفت که این موفقیت در نتیجه مساعی شخصی ایشان بوده است.» مورخه ۲۷ اوت، عهدنامه‌ای بین دولتین ایران و روس امضاء و بعدازظهر همان روز برای شرفیابی و اجازه مرخصی از خدمت فتحعلی شاه تعیین شد. (ص ۱۹۳)

از طرفی میرزا عبدالوهاب وزیر، ملقب به معتمدالدوله (نشاط) که زمام امور خطیره مملکت در کف او بود، نامه‌ای با مهر و امضای مخصوص خود، امضای میرزا شفیق صدراعظم، و عده ای دیگر، به تاریخ شوال ۱۲۳۲ق. (اوت ۱۸۱۷) می‌نویسد. متن این نامه که نشان از ذوق سرشار او از بابت انعقاد قرارداد فی مابین ۲ کشور ایران و روسیه دارد، بدین شرح است که: «... اراده راسخ و میل ملوکانه ما فعلاً برآنست که برای تأمین و تعالی مملکت عقد اتحاد و یگانگی را با سایر ممالک منعقد سازیم و انعقاد روابط صمیمانه و دوستانه با دولت روسیه، بسی نشان سعادت است و مرکسانیکه در تحت لوای این دولت به نفع دو مملکت گامی برداشته و خدمتی بسزا کرده‌اند قرین افتخار و مباحات ساخته و با اعطای امتیازات شاهانه خود سرافراز می‌نمائیم. به جهت فوق، و به یادگار انعقاد عهدنامه‌ای که به سعی عالیجناب امپراطور الکساندر و صاحب‌مناصب و امتیازات عالی، پیشوای قشون ظفر لیوتنان ژنرال یرمولوف فرمانده عالی مرتبت و سفیر دولت روسیه انجام پذیرفت، مقرر فرمودیم که هر یک از من تبع او را به نشان دولت ابدمدت قرین افتخار سازند... بدین منظور یک قطعه نشان شیر و خورشید الماس به او مرحمت فرمودیم تا در تشدید روابط صمیمانه و تحکیم مناسبات دوستانه بین دولتین فروگذار نکند.» (ص ۱۹۶-۱۹۹)

سپس نشان شیر و خورشید که حمایل درجه اول آن آتش رنگ بوده و مانند حمایل‌های اروپا به دوش می‌افکندند را به [موريس] دوکوتزبوئه، به دلیل اطلاعاتش در علم نجوم و تشویق او به همکاری و تشدید روابط صمیمانه و تحکیم مناسبات دوستانه بین دولتین تقدیم می‌کنند.

برای آشنایی خوانندگان عزیز با مندرجات این سفرنامه، نمایه‌ای موضوعی و الفبایی از اهم مطالب موجود ارائه می‌شود:

۱- آداب و رسوم

آداب و رسوم (کلیات): ۶۶-۶۷
مواد غذایی ~ آداب و رسوم: ۷۳
مهمانیها ~ آداب و رسوم: ۶۷-۶۸

۲- اماکن خاص

تخت جمشید: ۱۲۶-۱۲۷
خرابه قلعه دختر بران (قافلانکوه): ۱۳۴-۱۳۵
قصر سلطانیه: ۱۴۴-۱۴۵ (به همراه تصویر)
کاروانسرای سرچم: ۱۳۷-۱۳۸
مسجد سلطانیه: ۱۷۷
مقبره حسین کاشی: ۱۷۷-۱۷۸ (به همراه تصویر)

۳- بازارها / باغها

بازار تبریز: ۱۱۰-۱۱۱
باغ اوجان: ۱۱۷-۱۱۹ (به همراه تصویر)
باغ عباس میرزا (در تبریز): ۱۰۲-۱۰۳

۴- پوشاک / پارچه

پارچه های ایرانی: ۱۱۱
پوشاک (کلیات): ۱۱۱-۱۱۲
زنان ایرانی ~ پوشاک: ۱۱۲
عباس میرزا قاجار، ۱۲۰۳-۱۲۴۹ق. ~ پوشاک: ۹۵
فتحعلی قاجار، شاه ایران، ۱۱۸۵-۱۲۵۰ق. ~ پوشاک: ۱۶۸-۱۶۹

۵- جواهرات سلطنتی

فتحعلی قاجار، شاه ایران، ۱۱۸۵-۱۲۵۰ق. ~ قصر سلطنتی: جواهرات سلطنتی: ۱۸۹-۱۹۲

۶- حمل و نقل: ۸۱-۸۲

۷- حیواناتها

اسبها ~ توصیف: ۹۸

۸- خانه‌سازی / معماری: ۶۶، ۹۴

۹- خصوصیات اخلاقی و ظاهری ایرانیان

ایرانیان ~ خصوصیات اخلاقی: ۱۰۵

شاهزاده عبدالله ~ خصوصیات ظاهری: ۱۴۰

عباس میرزا قاجار، ۱۲۰۳-۱۲۴۹ق. ~ خصوصیات اخلاقی: ۹۵-۹۶، ۱۰۴-۱۰۶

فتحعلی قاجار، شاه ایران، ۱۱۸۵-۱۲۵۰ق. ~ خصوصیات ظاهری: ۱۶۸

میرزا شفیع (صدراعظم) ~ خصوصیات اخلاقی و ظاهری: ۱۵۹-۱۶۱

۱۰- رقص / موسیقی: ۷۴-۷۵

۱۱- روزه ~ آداب و رسوم: ۱۴۶-۱۴۷

۱۲- شهرها و شهرستانها

ایروان ~ تاریخ: ۷۸-۷۹

تبریز ~ توصیف: ۱۰۳، ۱۱۰، ۱۱۵

جلفا ~ تاریخ: ۸۹

زنجان ~ توصیف: ۱۳۹

سلطانیه ~ توصیف: ۱۷۷

مرند ~ توصیف: ۹۰

۱۳- طبقات اجتماعی: ۱۷۹-۱۸۰

۱۴- وسایل و تجهیزات نظامی

استراتژی نظامی: ۹۹

تویخانه: ۹۸-۱۰۱ (تصویر صفحه ۶۵)

او همچنین در سفرنامه اش به توصیف درویش (ص ۸۳-۸۴)، مأموران انگلیسی حاضر در ایران که به دیدن سفیر کبیر روسیه می آمدند (۹۶-۹۷)، اکراد ایرانی (۹۷-۹۸)، معرفی خاندان عباس میرزا (۹۹-۱۰۰) و ... پرداخته است.

پی نوشت:

۱. مترجم سفرنامه آقای محمود هدایت، طی یادداشت هایی دیدگاه خود را درباره اظهارات موريس ثبت کرده است. (این سفرنامه در سال ۱۳۱۰ش. در چاپخانه فردوسی منتشر شده است)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی